

10. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 2. С. 238.
11. Топ-фрази війни : веб-сайт. URL: <https://ukrainer.net/krylati-frazy/> (дата звернення 28.09.2022).
12. Хто такі орки і чому вони вторглися до України : веб-сайт. URL: <https://www.stb.ua/ua/2022/05/25/hto-taki-orky-i-chomu-vony-vtorglysa-do-ukrayiny> (дата звернення 17.09.2022).
13. Шиболет : веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Шиболет> (дата звернення 12.09.2022).
14. Що по русні? Паролі, лайки і лексика Другої світової – як війна змінила мову : веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/06/1/7348766/> (дата звернення 17.09.2022).
15. Що таке алюзія? Його визначення та значення : веб-сайт. URL: <https://uk.awordmerchant.com/alusi-n> (дата звернення 12.09.2022).
16. Як змінилася мова під час війни? веб-сайт. URL: <https://blog.liga.net/user/vdiachenko/article/yak-zminilasya-ukrainska-mova-pid-chas-viyni> (дата звернення 17.09.2022).
17. Navalna M., Kaluzhynska Y. Lex Actualization on Describing of Military Acts, Processes and States (Article). *Psycholinguistics*. 2018. Vol. 24, Issue 2. P. 218–235.
18. Navalna M., Kostusiak N., Levchenko T., Oleksenko V., Shyts A., Popkova O. Extra-linguistic factors and tendencies of activation of military vocabulary in ukrainian mass media. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 12/01-XXV. P. 184–189.

УДК 811.161.242=161.1:82.09(092)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.25.1.7>

УКРАЇНІЗМИ У РОСІЙСЬКОМОВНИХ ТВОРАХ М. СТАРИЦЬКОГО

UKRAINIANISMS IN THE RUSSIAN-LANGUAGE WORKS OF M. STARYTSKYI

Намачинська Г.Я.,

orcid.org/0000-0002-2984-8422

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри практики англійської мови та методики її навчання
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Проблематика впливу російської мови на українську досить давно є об'єктом дослідження багатьох лінгвістів. Проте, на жаль, вплив української мови на російську та її запозичувальний потенціал досліджено зовсім мало. На сьогоднішній день дослідження особливостей функціонування українізмів в російській мові ще не завершено. Тому ця проблема потребує нагального аналізу та зумовлює актуальність теми цієї наукової статті.

Гортаючи сторінки історії, бачимо, що Україна тривалий час знаходилася у складі Російської імперії. Діяльність імперської влади систематично намагалася категорично й послідовно заборонити українську мову. Численні циркуляри не визнавали статусу української мови як самостійної сильної мови українців. Незважаючи на всі перепони, українська мова здійснювала потенційно значний вплив й збагачувала мову ворожого сусіда значною кількістю запозичень. Вона виконувала роль мови-донора в межах силового поля російської мови. Звичайно, цей факт ще й досі замовчується, проте його можна вважати домінуючим доказом впливової потужності й синергетики української мови.

Лексико-семантичні українізми активно функціонували в російськомовному дискурсі XIX ст. Визначні українські письменники Т. Шевченко, М. Старицький, М. Гоголь, В. Короленко, Є. Гребінка та інші збагачували свої російськомовні твори українізмами, завдяки чому українські лексичні елементи активно ввійшли в російськомовний обіг. Таким чином залишили значний відбиток на розвитку стилістики мови ворожого сусіда.

У статті проаналізовано особливості функціонування лексико-семантичних українізмів у творах малої прози Михайла Старицького, виділено тематичні групи. Досліджений матеріал може стати базою для словника українізмів російської мови.

Ключові слова: лексико-семантичні одиниці, українізми, запозичення, міжмовні контакти, взаємодія мов.

The issue of the influence of the Russian language on Ukrainian has been the object of research by many linguists for quite a long period of time. However, unfortunately, the influence of the Ukrainian language on the Russian language and its borrowing potential have been studied very little. Recently, the study of the peculiarities of the functioning of Ukrainianisms in the Russian language has not been completed yet. Therefore, this problem requires urgent analysis and determines the relevance of the topic of this scientific article.

Turning the pages of history, we see that Ukraine has been a part of the Russian Empire for a long time. The activities of the imperial authorities systematically tried to categorically and consistently ban the Ukrainian language. Numerous

circulars did not recognize the status of the Ukrainian language as an independent strong language of the Ukrainians. Despite all the obstacles, the Ukrainian language exerted a potentially significant influence and enriched the language of its hostile neighbor with a significant number of borrowings. It played the role of a donor language within the force field of the Russian language. Of course, this fact is still kept quiet, but it can be considered a dominant proof of the influential power and synergy of the Ukrainian language.

Lexico-semantic Ukrainianisms actively functioned in the Russian-language discourse of the 19th century. Prominent Ukrainian writers T. Shevchenko, M. Starytskyi, M. Hohol, V. Korolenko, E. Hrebinka and others enriched their Russian-language works with Ukrainianisms, thanks to which Ukrainian lexical elements actively entered the Russian-language circulation. In this way, they left a significant mark on the development of the stylistics of the enemy neighbor's language.

The article analyzes the peculiarities of the functioning of lexical-semantic Ukrainianisms in the short prose works of Mykhailo Starytskyi, highlights the thematic groups. The studied material can become a basis for a dictionary of Ukrainianisms of the Russian language.

Key words: lexical-semantic units, Ukrainianisms, borrowing, interlanguage contacts, language interaction.

Постановка проблеми. Михайло Старицький – видатний майстер слова, редактор, видавець, громадський діяч, меценат, один із організаторів вітчизняного театру. На життєвому шляху цієї унікальної людини траплялися нелегкі випробування, були і злети, і падіння. Але це не зламало митця, вся його діяльність була спрямована на розвиток української культури та становлення національної самосвідомості. «Дійсно, за своє життя він створив безсмертні перлини в усіх жанрах літератури та театрального мистецтва, виховав покоління талановитих письменників та поетів. Великий син України втілює у своїй творчості кращі почуття народу: його гідність і мужність, його горду силу і непохитність у боротьбі за свободу» [1, с. 3]. Перу Михайла Старицького належить низка творів малої та великої прози, що написані російською мовою. Майже у кожному знаходимо українізм. Постає питання: чи це інтерферентні помилки чи свідомий вчинок письменника для кращого зображення художньої дійсності?

Російськомовні твори Михайла Старицького виокремлюються мовною своєрідністю, а також правописом і пунктуацією. У деяких з них російська мова несподівано переходить в українську – в словах тієї самої особи, іноді навіть у тому ж самому реченні – і, навпаки, в українську мову персонажа вкраплюються російські слова й звороти. На сьогоднішньому етапі розвитку України тема цього дослідження звучить дуже актуально. Бо саме тепер перед нами постають правдиві факти історії. За допомогою прози Михайла Старицького ми дізнаємося про минулі історичні епохи. Письменник для написання своїх творів використав різноманітні історичні джерела і хоч вони дуже часто були викривлені і спотворені, але Старицький в цілому йде в ногу з історією і якихось історичних відхилень не допускає. З прози Старицького ми дізнаємося більше про боротьбу українського народу проти польської шляхти, у нього по-новому осмислюється образ Мазепи, який до того часу трактувався негативно і на який церква наклала анафему.

Дослідження літературної та наукової спадщини. Особливості запозичень з російської мови в українську активно досліджували корифеї вітчизняного мовознавства О. Потебня, Л. Булаховський, О. Горбач, І. Огієнко та інші.

Постановка завдання – схарактеризувати особливості функціонування лексико-семантичних українізмів в російськомовних творах Михайла Старицького. Матеріалом дослідження слугують художні тексти малої прози «Благодетель», «Будочник», «Вареники», «Пан капітан», «Остроумие урядника», «Недоразумение», «Копилка», «Необычайная «голодна кутя» [2].

Об'єкт дослідження – українізми у творах М. Старицького. Предмет вивчення – лексико-семантичні характеристики українізмів, що функціонують у творах автора.

Виклад основного матеріалу.

Для перевірки деяких українізмів, буде використано «Толковый словарь живого великорусского языка» В. Даля. За підрахунками В. Даля до його словника увійшло близько 80 тис. слів. Серед них і діалектні, і простомовні, і літературні, нормативні. Для місць поширень слів «живої мови» учений робив коментарі з поясненнями, де саме вони зустрічаються, урахувавши і поширення елементів української мови в російському мовленні. Особливу увагу привертає те, що в цій праці лексикограф подав українізми. Це значить, що вони функціювали в живому мовленні росіян. Українізми позначені в словнику низкою поміток, а отже, репрезентують певну систему: «южн.», «запд.», «малорос.».

У словникових статтях містяться різноманітні відомості про життя народу: житло, способи господарювання, знаряддя праці, побут, одяг їжу, сімейний склад, релігію, міфологію, обряди, звичаї, мораль та інше що поширюється й на українські реалії. [3]. Лексикографу імпонувало, що це мова Т. Шевченка та Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, П. Галагана та М. Максимовича, із якими Володимир Іванович був знайомий. Перебуваючи навесні 1844 року в Україні, він

писав дружині: «...я із задоволенням став розмовляти цією чудовою мовою...» [4].

Система українізмів, які виокремлено з творів малої прози Михайла Старицького, репрезентує такі тематичні групи:

1) Назви місцевості, наприклад: **гайок** («*За саквами вкоре был продан жиду на сруб хорошенький гайок, а после гайка начал капитан распродавать казакам по кускам землю... все пожирал ненасытный процесс, но куда было бедному капитану тягаться с набитой мошной Заколовского!*») [1].

2) Назви тварин: **вивци** («*Не съедят... Да на то в лиси и волк, щоб вивци знали, – улыбнулся Петренко*») [1].

1. Назви будівель, зачісок та жіночих аксесуарів : **будынок, брама, ганок, комора, хата, призьба, очипок, чуб** («*Помещение кошевого представляло из себя небольшую комнату с дощатым полом и двумя довольно высокими окнами; в нем поражал меня особенно темный дубовый сволок, выделявшийся резко на побеленном потолке, испещренный крестами да изречениями из священного писания; кроме сволока, еще врезалась в память мне изразцовая печь, большая, широкая, с высоким гребнеобразным карнизом; блестящие изразцы ее пестрели невиданными цветами и неслыханными чудовищами*»; «*Когда все было принесено и наймишка, покрывши стол белой скатертью, поставила на нем три пляшки, три тарелки, миску кислой капусты и миску соленых огурцов с кавунами, тогда старшина, помазавши оливою чуб, залез, кряхтя, в почетный угол, под образа, а против него поместилась и дородная супруга, уже принарядившаяся в красную с зелеными усиками корсетку и в глазетовый блестящий очипок*») [1]. Ось як трактує В. Даль лексему **хата** у своєму словнику: **ХАТА** ж. южн. зап. хатка, хаточка; хатина, -нка, хатишка; хатища; изба, домишко, халупа; хата бывает: турлучная или плетневая, камышовая, мазанка, битая, земляная и лимпачная, бревенчатая, из дикого камня. | Хата, вят. горница, комната. | Твер. изба, зимовка, скотная изба во дворе, для дойных коров и телят. | Ряз. клеть. Хатина, ниж.-срг. хоромина, сенница, сарай, пелевня. Хатное тепло, избяное, комнатное. Своя хатка родная matka. Чем хата богата, тем рада. Улица-то прямая, да хата кривая. Моя хата с краю, я ничего не знаю! [СД-4, с. 543], [5]. Присутня також лексема **очипок** у словнику В. Даля. **ОЧАПОК** м. арх. очипок южн. сборник, головной бабий убор. [СД-2, с. 776], [5]. М. Старицький відтворює образ українця, використовуючи номінації, що визначає

фізичну подобу за допомогою лексеми **чуб**. Її ж знаходимо і в словнику В. Даля. **ЧУБ** м. чубок, чубец, чубчик, чубишка, чубища; чубак, чупак арх. чупрына ж. южн. зап. чупрун м. хохол, вихор, взбитый или отрощенный клок волос, косма на темени, оселедец, или на лбу, тупей. Ныне чубов не носят. Поймай мальчишка за чупрун. Ой вы, чубы! хохлы, малороссы. Бары дерутся, а у холопов чубы болят. Ахвицер молодой, на ем чуб золотый, песня. Чуб заворочен (щеголяет), а оброк не плачен. Коса густая (у бабы), а чуба (ума) нет! | Такой же хохол у животных, особ. у птиц. Лев с гривой и с чубом. Курица, пигалица с чубом. | Чупрун, см. Чубовая помада. Чубатая курица, удод, южн. хохлатая. Чубастый дикобраз, с большим чубом. Чубатая могила, южн. двойная, уступом, малая насыпь на большой. Чубить, почубить кого, зап. подрать за чуб. Чубатик м. чубатка ж. кто с чубом. Колпик чубатик. Жаворонок чубатик. Пигалка, курица чубатка. Чупрунный шест, стар. шест с флагом или со значком. Чупа и чупа ж. арх. у мережи, вентера и прутьяной верши: хвост, кут, кутец, задний глухой конец [3, т. 4, с. 611].

3) Предмети українського побуту: **жупанец, свитки, хустку, косынчике, намисто, стовпци, филижанку, копилочка, лялечка, витряк** («*Паночку, лебедику! Простить! Змиливайтесь! – молила с рыданиями внука и, вынув завязанную в хустку желтую бумажку*») [1].

4) Обрядові найменування: **великодные, риздвяные, святвечир, великдень, риздво, вареники, звычай, вечорныци** («– *Отлично, – потер руки дядя, – только в один день всего не захватишь: завтра ведь святвечир, голодная прощальная кутья, виля – большой пост... так вот оно бы даже не след и кровь проливать, да вот потешить хочу племянника*», «*Что-то значит господь: всякий праздник пошлет, и на всякий праздник назначит тебе всякую утеху – на великдень, например, пасха, пороса, яйца; на риздво – сало, колбаса, буженина; на масляну – вареники и млынцы...*», «*Стоит за наши старожитни звычай, да трудно ему против воеводы, больно притислив воевода стал*») [1].

1. Продукти харчування: **млынцы, мандрыки, пляшки, борошно, ласоци, узвар, олия** («– *Млынцы! Млынцы! – забилы они в ладоши и начали помогать матери*»; «– *Нет, вот что, -- гладил их по головкам растроганный старшина, – зараз одевайтесь и идем со мною в мою хату: я у тебя отнял ихнее гречаное борошно, так вот, чтобы они ели у меня целую масляницу и вареники, и млынцы, и всякие ласоци*») [1]. **УЗВАР** южн. новорос. малорос. узварец, взвар, вареные сухие

плоды, чернослив, груши, яблоки, сливы, изюм и пр. подаваемые в рождественский сочельник. Уз, ус, вм. вз, вос, малорос. и белорус. встречается и в старине нашей, и пр. узбегти, взбежать; узворотити, воротиться; уздыхать, уздвигнути; также: узголовь, вм. изголовь, верховье реки; то же слышится поныне в пск. и твер. [СД-4, с. 467], [1].

5) Частины тіла людини: **очи, устоньки, серце, серденько**, («Ой, какая она была белая-белая, и устоньки сциплены! – всхлипнул он, схватившись за голову, и потом вдруг бросился к двери с бешеным криком»; «– Скажите ей, что я ручаюсь за вас, мое **серденько**, – обняла горячо Степанову Зорина») [1].

6) Особи, що характеризуються за а) гендерною ідентичністю: **жинка, донечка, дядько, дытына, дивчата, хлопци** («Да кто же, как не моя **донечка**, как не моя последняя утеха», «Уже вот-вот свято заходит, а наш пан атаман розпочал работу, да и **дытыну** держит – ведь оно, верно, голодное?») [1]. («**Жинко!** Софронихо! Палажско!.. Потешьте меня, голубочки, потешьте, зозулечки, повезите на санках вашего старшину по селу... ведь теперь масляница!..», «Я был еще **хлопцем** лет восьми, девяти... не больше, когда мы жили в этом домике, в своем родовом поместье») [1].

б) та видом діяльності діяльності: **наймычка, запроданцы, грабежники**: («**Наймычка** теперь, попыхачка!», «**Наймичка** кидала со сковороды в огромную миску вареники, перекладывала их кусками свежего масла и, покрывши другой миской, усердно трясла, а жена старшины снимала с нескольких глечиков белую да густую сметану»; «А ты на меня, пес, не тыкай, – подвинулся к нему капитан, – на меня вот кресты царь натыкал, – распахнул он байбарак, – да не за грабеж, а за то, что **грабежников** бил, и тебя, скаженный собака, не испугаюсь») [1].

в) ознаками живого та неживого: **людына, небижчик** («Разве такой может быть закон, чтобы одну **людыну** давали другой на потеху, на муку?», «Вот если б жив был **небижчик** старший Славута, порадовался б таким сыном!») [1].

7) Ознаки кількості, міри і ступеня: **досхочу, трошки** («Догнавши своих односельчан, Шмуль задыхающимся голосом рассказал им онесчастье и упросил возвратиться в корчму, вынести мертвеца в сени и быть свидетелями, пообещав за это горилки **досхочу**, не только набир, но и даром», «Коло Багновиц берлога, а **трошки** дале зараз идет болото, с очеретом и трасиною, там и одинца можно злпать: у пана маршалка добрые псы, не спустят с тропы...») [2].

8) Мовотворення: **лається, кажуть** («Нехай **лається**, – йому таки справді досадно, що нитка урвалася») [2].

9) Ознаки етичної поведінки: **дякую, спасыби, выбачайте, пробач** («До вашей милости, благодетелю наш, батько родный, -- начала она нараспев жалобным голосом, – не обидьтесь, чем спромоглась, тым и **дякую**», «– **Спасыби**, благодарим вам, пане, а то привык я к вам, дуже, нудьга будет! – ион смахнул с ресниц набежавшую слезу») [2].

10) Персоніфіковані іменники: **цокотушечка, щebetушечка, зиронька, квитонька, квиточка, зозулечки, перлыно, лебедику кохана, шановна**, («Она, пожалуй, отнесется к этому равнодушно, даже станет успокаивать всех, что я вне опасности, чтобы не нарушат своего праздничного настроения, но Рона, моя светлая радость, закатившаяся теперь для меня **зиронька?**», «Не о своей... да я сейчас готова на себя принять обморок, а то она-то, моя зоренька, моя **квиточка**, за что, через этот кусок полотна, погибать должна? – и баба залилась слезами») [2].

11) Форми звертання: **добродію, кумонько, хлопче, дружино, дытынко, бабуню, хлопче, козаче, джуро, друже** («А что, **кумонько**, не надоело тебе еще быть в хористках?» – спросил он, вытирая усердно полотенцем лицо», «– Не бойся, **хлопче**, – взял он меня за руку, -- мы вот с ним побалакаем...») [2].

12) Указівки на особу, предмет, ознаку чи стан, процес, дію: **любый, пан, ясновельможна, зайвый**, («А ты на меня, пес, не тыкай, – подвинулся к нему капитан, – на меня вот кресты царь натыкал, – распахнул он байбарак, – да не за грабеж, а за то, что грабежников бил, и тебя, скаженный собака, не испугаюсь», «Лишний, **зайвый!**.. Теперь вот драпужникам воля... а я ни себя, ни своих подсузидков защитит не могу!») [2]. У третьому томі словника В. Даля знаходимо: **ПАН** м. южн. зап. барин, боярин. Жили себе пан да панья, сказ. Он живет паном, хорошо, в достатке. Панок, полупан, небольшой. Панщина южн. панчизна зап. барщина, работа на помещика. Панщины не переработает. И на том свете будет панщина: станем под панов дрова подкладывать. Паново добро, барина; панское слово, барское. Панской товар, красный, аршинный, фабричные ткани. Панские ряды. Панские чулки, олон. вязанные на пяти прутках или спицах, для отличия от крестьянских, вязаных на одной. [3, т. 3, с. 16], [5].

14) Абстрактні поняття: **спокуса, нудьга, брехня, послуга, прыкрость, здырство**,

бидність, мова («Некоторые крестьяне смотрели на факт философски: что правда, мол, як олія, наверх вирне, или что начальство точно... але на те жвоно і начальство, щоб страху нагонити; другие же некоторым образом злорадствовали, что это Шмулю господь кару послал за здырство», «—Хе, бабой, — улыбнулся Степан, — тоже при нашей-то службе — одна **спокуса!**», «Что ж в Киеве? Хорошего ничего. Все, как было, вот только пан воевода нам **прыкрость** великую учинил, — провел пан цехмейстер снова по борде, — да такую прыкрость, такую, что не знаем теперь, как и быть») [2].

Як бачимо, у творах М. Старицького наявна значна кількість за тематичною приналежністю українізмів. Але більшість цих лексем не увійшла до активного складу російської мови. Автор вводить українізми в російськомовний контекст з метою збагачення російського соціокультурного контексту. Окрім цього, вживання низки лексем

українського походження надає деякого семантичного відтінку в сприйнятті певного явища.

Висновки. Михайло Старицький активно вкраплює українізми в російськомовну палітру своєї малої прози. Таким чином автор збагачує російську мову, передаючи колорит української культури. Аналіз українізмів засвідчує силу таланту М. Старицького та досконале володіння автором обома мовами. Письменник вдало вводить українізми до російськомовного контексту заради створення українського колориту та розширення стилістичного ресурсу. Запозичення з української мови дають змогу точніше вербалізувати емоційно-експресивні, а також оцінні смисли.

Досліджений матеріал може стати базою словника українізмів російської мови. Адже для систематизації українізмів в російській мові необхідно створити таку лексикографічну працю, що і є **перспективою** подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Багатогранність таланту: інформ. бібліограф. список для організаторів дит. читання до 175-річчя від дня народж. укр. письменника, театр. та культур. діяча М. П. Старицького : Нац. б-ка України для дітей ; уклад. Л. М. Ільченко. Київ, 2015. 28 с.
2. Старицький М. П. Твори: В 6 т. К. : Дніпро, 1989. Т. 6: Оповідання, статті, автобіографічні твори, вибрані листи. Упоряд. та вт. приміт. Л. С. Дем'янівська. 1990. 831 с.
3. Словник В. І. Даля. Словник Філолога. URL: <http://slovarfilologa.ru/199/>. (дата звернення; 21.01.22)
4. Комаровский А. Владимир Даль – великий українець! URL: <http://www.proza.ru/> (дата звернення; 21.01.22)
5. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. Москва, 1978–1980. Т. 1. 44 с.; Т. 2. 184 с.; Т. 3. 148 с.; 171 с.; 358 с.; 543 с.

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.25.1.8>

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА: МОВОТВОРЧІСТЬ ПИСЬМЕННИКА-ІНТЕЛЕКТУАЛІСТА (ДО 300-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МИСЛИТЕЛЯ, ПЕДАГОГА, ПЕРЕКЛАДАЧА, МУЗИКАНТА)

GRIGORY SKOVORODA: LANGUAGE CREATION OF THE WRITER-INTELLECTUAL (TO THE 300TH ANNIVERSARY OF THE BIRTHDAY OF THE PHILOSOPHER, TEACHER, TRANSLATOR, MUSICIAN)

Петрова Озель Л.П.,

orcid.org/0000-0002-5091-7066

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри українознавства і лінгводидактики

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Розвідка присвячена проблемі дослідження складників інтелектуальної різноманітності художньо-філософського дискурсу Григорія Сковороди, виокремленню лексико-семантичних та стилістичних засобів, що засвідчують глибину осмислення найбільш вагомих світоглядних проблем етики, моралі, освіти, життєвих орієнтирів окремої особистості й соціуму, представлених через такі риси сквородинівського стилю як діалогічність та полемічність, книжність та науковість, визначення провідної ролі практики й досвіду.